

2020. június 26. - interjú Szabados György történésszel, tananyagfejlesztővel

Június közepén az eredeti tervek szerint felkerültek a tankonyvkatalogus.hu -ra a 2020-as tantervi szabályozáshoz tartalmilag illeszkedő, átdolgozott történelemtankönyvek. Mind általános iskolában, mind gimnáziumban továbbra is két kötet közül lehet választani, hiszen mind a korábbi OFI-s ("újgenerációs"), mind a korábbi NTK-s (Horváth Péter, Száray Miklós) könyveket átdolgozták. A tananyagfejlesztők között megtaláljuk Borhegyi Pétert és Száray Miklóst is, de a korai magyar történeti részeket Szabados György PhD a székesfehérvári Siklói Gyula Várostitörténeti Kutatóközpont és a Szent István Király Múzeum munkatársa, egyszersmind a budapesti MKI – László Gyula Kutatóközpont igazgatója írta. A fejezeteket elolvasva kifejezetten újszerű történelmi megközelítést tapasztalhatunk, ami azonban a legtöbb történelemtanár kolléga számára meglehetősen nagy változás jelent, hiszen a korai magyar történelemről eddig a közoktatásban (tankönyvekben) megjelenő tartalommal sok tekintetben szakít az új anyag. Éppen ezért kerestük meg Szabados Györgyöt, hogy részletesebben megvitathassuk a változásokat, újdonságokat.

A beszélgetés elején szükséges tisztázni, hogy milyen új kutatási eredmények, módszerek és megközelítések születtek az elmúlt években, melyek alakítják a korai magyar történelemről való gondolkodásunkat?

A magyar múlt legkorábbi szakasza nemzeti identitásunk egyik legfontosabb alapját képezi, hiszen nem mindegy, kik vagyunk, honnan jöttünk. Mivel a forrásadottságok miatt a régi korokról tudhatunk a legkevesebbet, itt merül fel a legtöbb bizonytalanság. Mégis, a kutatásnak és a közoktatásnak is mindenkor joga - és kötelessége - az, hogy a tőle telhető legjobb válaszokat adja meg: a közoktatás szintjén ezt úgy, hogy az 5. és 9. évfolyamos diákok számára befogadható legyen. A sok bizonytalanság dacára mégsem reménytelen az őstörténetet tanítani, hiszen a múltból alkotott kép az újabb tudományágak kifejlődésével fokozatosan színesedik. Az írott kútfők tudósításai mellé így zárkóztak fel a nyelvi, néprajzi, régészeti, embertani, legújabbban pedig az archeogenetikai adatok. Ezeknek legalább meglétét, hasznosságának mibenlétét jeleztük a tankönyvekben. Az ismeretek bővülése persze a régi kútfők újszerű megszólaltatásából is fakadhat. Fontosnak tartottam még azt, hogy a tudás ne merev dogmaként, hanem élő, megújulni képes gondolatként jelenjék meg a diákok számára. Ezért is helyeztem hangsúlyt arra, hogy László Gyula régészprofesszor szellemisége erőteljesebben érvényesüljön az előadottakban. Hitem szerint az identitástudat szellemi alapjait a László Gyula-i „termékeny bizonytalanság” elv jegyében lehet a régmúltat eredményesen vizsgálni és bemutatni a diákok számára is, különben a gondolkodás elveszítheti az önreflexió biztosította mértéktartást és rugalmasságot, s így a fejlődést gátló dogmává merevedik.

A magyar őstörténettel és a magyar nép származásával kapcsolatban az új anyag is nyitva hagyja a kérdést, de a kutatási területek bemutatásánál új szempontokat is felvet (pl. fokozattan veszi figyelembe az eredetmondákban gyökerező hagyományt; vagy éppen a nyelvészet relevanciáját jóval kisebbnek tekinti; elveti a finnugor ősnép létezését), valamint érzékelhető, hogy a sztyeppei népek között keresi a magyarság geneziséét. Már jelent is meg olyan vélemény a sajtóban, amely a hun-magyar rokonság felvetődő (történeti) gondolatát kérte számon a könyvön. Milyen szempontok, új kutatási eredmények indokolják a változásokat?

A szemléletváltást a kutatási módszerek finomodása indokolja. Ennek során jogos kritika éri a

vegyes érvelés korábban alkalmazott eljárását, vagyis amikor az egyik tudományág módszerével akarják a másikat bizonyítani, pl. régészeti adatokkal nyelvészeti elméletet. Tudatosult végre az, hogy a "nyelv története = nép története = egyetlen régészeti kultúra" leegyszerűsítés tarthatatlan. Az egyes tudományok művelői között újabban felerősödött a saját forráskör (ön)kritikus szemlélete is. A nemrég elhunyt neves orientalista professzor Denis Sinor (Zsinór Dénes) jól szemlélteti a vegyes érvelés és a bizonyíthatatlan elképzelések buktatóit: "Ideiglenesen tegyük fel, hogy volt egyszer egy finnugor, avagy éppenséggel uráli ősn nyelv (Ursprache). Mármint ki beszélte a finnugor, avagy uráli ősn nyelvet? A válasz egyszerű, ismeretes és számos műben olvasható: a finnugor ősnép (Urvolk) beszélte az egyiket, az uráli ősnép a másikat. De ez az Urvolk honnan származott? De facto azért találtuk ki ezeket a nem létező népeket, hogy legyen kivel beszéltetni a nem létező ősn nyelveket... Az ősn nyelv egy elmeszülemény, amelyben már egyre kevesebben hisznek." Mindebből következik, hogy a nyelvész dominanciájú őstörténet-szemlélet alapos revízióra szorul, és ennek meg kell jelennie a közoktatásban is. Ilyenformán felértékelődnek azok a források, amelyeknek hasznavehetőségét éppen ez a nyelvész-őstörténet-szemlélet illetve túlzó kritikával. Így, ha a hazai és külhoni írott kútfők egybehangzóan sztyeppéi keletkezésű népként ábrázolják a magyart, akkor talán ezeket az adatokat mégis komolyabban kellene venni. Kiemelendő ezek közül a magyarság eredetmítosza, a csodaszarvas-monda, amelyről az összehasonlító folklorisztika bizonyította be (jelesül Berze Nagy János), hogy ez nem egy íróasztalnál összetákolt álmítosz, hanem hiteles eredethagyomány, s motívumpárhuzamai elsődlegesen a sztyeppére vezetnek. A finnugrista őstörténeti szemlélet teljes elutasítással él a magyarság hun hagyománya iránt. Ennek a hiperkritikának olyan ideológiai vadhajtsa is támadt, amely a hun-magyar eredeztetést a sumér-magyar elmélettel veszik egy kalap alá. Ez egy otromba csúsztatás, ugyanis teljesen más a művelődéstörténeti háttere és a valóságtartalma. A hun-magyar kapcsolat régi, az Árpád-kortól jelen levő hagyomány, míg a sumér-magyar rokonság egy liberálnacionalista alapú dilettáns képzelgés, egy indulatos "válasz" a finnugrista hiperkritikára. Ettől függetlenül tény, hogy a tudományon belül ma többségben vannak a hun hagyományt elutasítók, ám a különböző szakmai nézetek versenye sosem népszavazás kérdése, hanem egy élő szellemi folyamat. Nem beleveszve a kutatástörténet részleteibe jelzem, hogy a magyar hon-hagyományt illetve az Árpád-ház Attila-hagyományát (e két gondolat nem egészen fedi egymást!) részben vagy egészben olyan "céhbeli" tudósok is vallották, mint Szabó Károly, Hóman Bálint, László Gyula, vagy Dümmerth Dezső; újabban pedig néprajztudományunk élő klasszikusa, Hoppál Mihály professzor viseltetik kedvezéssel e hagyomány hitelessége mellett. Persze a hunok (és az avarok) és a magyarok egy az egyben történő megfeleltetéséről rég nincs szó; ez egy olyan leegyszerűsítés, amin már a XVIII. században túllépett őstörténet-kutatásunk: az egyik tankönyvben idézem Pray György jezsuita tudós idevágó gondolatait 1774-ből, aki a hunok, avarok, magyarok és finnek rokonságáról – és nem azonosságáról! – beszélt. Úgy tűnik, hogy korszerű formában felélednek Pray gondolatai, amennyiben a kora-középkori népek kialakulását nem egy lineáris folyamatként rekonstruálja a tudomány, hanem több ágon vitt, szövevényes történetként. Így a magyar etnogenezisből szerintem sem lehet kitagadni sem a hunokat, sem az avarokat, sem még egy sor más sztyeppéi népet, néptörédeket.

A történelemtanári hagyományban nagyon klasszikussá vált a "magyar nép vándorlása" c. térkép, a "feltételezett magyar őshazától" Magna Hungárián és Levédián át Etelközig. Ez a (tér)kép teljes revízióra szorul. Nemrégiben olyan elmélet is született, mely szerint a magyarság

viharos sebességgel az Ural-vidékről kiindulva, a 9. században jutott el Etelközig, majd a Kárpát-medencébe. Az új tankönyv Levédiától indítja a magyarság történetét. Mit tudhatunk a magyarság vándorlásáról?

Visszautalok arra, miszerint a nép kialakulása, az etnogenezis több szálon futó cselekmények sora volt, ezért tarthatatlan a népvándoroltatás korábbi lineáris képzete. A csodaszarvas-monda helyszíne, a mitikus magyar őstörténeti tér eleve nem az Urál vidékére, hanem délebbre a Fekete-tenger és a Kaukázus északi előterébe helyezi a magyarság kialakulását. Mármint az őstörténet valós színtere a néppé válási folyamat több ágon történt kibontakozása miatt a valós tér ennél tágabb, és a szálak ugyanúgy vezetnek Belső-Ázsiába, mint az Urál térségébe. Sok a bizonytalanság afelől, hogy a magyarság összetevői mikor, hol és milyen néven csatlakoztak múltunk korai szakaszába. Az bizonyos, hogy ha a csodaszarvas-monda helyszínétől (Meotisz = Azovi-tenger) eltekintünk, akkor az írott kútfőkből elsőként Levédia, Levedi "első vajda" szállásterülete tűnik szemünkbe egy X. század közepén összeszerkesztett fontos bizánci forrásból, és ettől nyugatra helyezkedik el Etelköz, amit Anonymus (III. Béla király jegyzője) Dentümogyer néven említ. Csakhogy Levédiáról nem tudjuk, meddig terjedt ki, sőt, az sem biztos, hogy a IX. század első felében kell keresni. Ezért sem tartom megalapozottnak azt a minapi elméletet, amely Levédia létét régészetileg akarja cáfolni, és egy gyors Urál–Etelköz–Kárpát-medence menetben láttatja a honfoglalást és közvetlen előzményeit. Az Urál-vidéki kiindulás alpból önkényes elképzelés. Levédia pedig történeti fogalom, amit régészetileg cáfolni pont olyan elfogadhatatlan eljárás, olyan vegyes érvelés, mintha például (most ironikus leszek) megfognánk a rakamazi ragadozómadaras hafonatkorongot, és azt mondanánk neki: kedves hafonatkorong, te nem létezel, mert rólad nem ír a Képes Krónika! Ráadásul mivel korántsem biztos, hogy Levedi Álmos kortársa volt, hanem élehetett korábban, a VII. vagy a VIII. században, ezért az sem biztos, hogy mely kor tárgyi hagyatékát kell keresniük azoknak, akik régészeti alapon nem találják Levédiát. Ezért amondó vagyok, hogy induljunk ki az írott kútfők egybevetéséből, és a kevesebb állításával mondjunk több bizonyosságot.

Korábban a "kettős fejedelemség" berendezkedése kerettantervi fogalom volt, tehát érettségien is szereplő, számonkért anyag. Az új könyvből ez teljesen kimarad, sőt a magyar nagyfejedelmi hatalom alakulását körüljáró anyagban elveti létezését. Be tudna bővebben avatni ennek hátterébe?

A "kettős fejedelemség" elmélete egy nehézkesen értelmezhető szöveghelyre mutat vissza. Csakhogy ez a X. század eleji muszlim adat szembenáll a korabeli tudós bizánci császárok, Bölcs Leó és Bőrbanszületett Konstantin – apa és fia – tanúságtételével. Előbbi egyértelműen elkülöníti a kortárs sztyeppei népeket az uralmi forma szempontjából: „A skytha népeknek tehát, mondhatni, egyforma életmódjuk és szervezetük van: sok fő alatt állnak, és a közügyekben nemtörődömök; általában nomád életet élnek. Csupán a bolgárok és kívülük még a türkök [magyarok] népe fordít gondot az egyöntetű hadirendre. Így a többi skytha népnél nagyobb erővel vívják a közelharcokat, és egy főnek az uralma alatt állnak.” Utóbbi császár pedig a hatalomgyakorlás három szintjét különíti el a magyarok között: „Első fejük az Árpád nemzetségéből sorban következő fejedelem, és van két másik is, a jila és a karcha, akik bírói tisztséget viselnek; de van fejedelme minden törzsnek is.” Szó sincs kettős fejedelemségről! Középkori gesztáinkat és krónikáinkat talán még lehetne azzal vádolni, hogy az Árpád-ház iránti kedvezésből elhallgatták a királyok őseinek fejedelemtársait; ám a Bizánci Birodalom tudós császárait, akik diplomáciai kapcsolatban álltak a magyarokkal, mivel lehetett volna rávenni arra, hogy hallgassanak az esetleges kettős fejedelemségről?

Az egyik legkomolyabb újdonságot talán az a gondolat jelenti, miszerint a magyarság már az Etelközben az államiság ("sztyeppei állam") szintjére jutott és Álmos a törzsszövetségi rendszert felülíró nagyfejedelmi hatalmat hozott létre, azaz már a honfoglalás előtt Magyar Nagyfejedelemségről kell beszélni. Mit kell érteni pontosan a sztyeppei állam fogalmán? Milyen szempontok indokolják ezt az elképzelést és mely tényezők miatt nevezzük nagyfejedelemnek és nem csak egyszerűen fejedelemnek Álmost?

Elsőként essünk túl egy fogalommagyarázaton! Államnak azt a meghatározott terület lakossága feletti tartós, intézményes és független főhatalmat nevezzük, amelyik a közjó elérése érdekében képes érvényesíteni politikai akaratát. Ez az államiság tértől-időtől független lényegi minimuma, amit két és fél évezred egyetemes művelődéstörténetéből lehet leszűrni. Az illendő szerénységgel félretételével jelzem, hogy magam egy monográfiát (2011) és több tanulmányt szenteltem a korai magyar államiságnak. Kutatásaim során hasznosítottam a hazai és nemzetközi szakirodalom több tudományának (történettudomány, történeti szociológia, szociális antropológia, jogtörténet) eredményeit. A sztyeppei típusú állam/birodalom abban különbözik a "letelepült" államoktól, hogy az eurázsiai füves pusztákon élő, nagyállattartó pásztorkodást folytató közösségek militáns politikai szerveződése. Ebből a kultúrkörből vétetett a magyarság is, és nem én találtam ki azt, hogy a Szent István előtti másfél évszázadban is volt magyar állam. A hazai kutatásból elég itt Kristó Gyula szegedi akademikust említenünk, aki szintén nagy monográfiában összegezte államiságunk kezdeteit (1995). Ha valaki az egyetemes nagyságrendű perspektívát kevesellné mondandómból, annak figyelmébe ajánlom Walter Pohl állam-tipológiáját. Az osztrák akadémikus a hunok, az avarok és a Szent István előtti magyarok államát a sztyeppei birodalmak közé sorolta, amelyek a közép-európai államiság nem-római típusú alternatíváját jelentették a népvándorlás korában (2003). Remélhetőleg a neves osztrák medievista álláspontját senki sem minősíti melldöngető "magyarkodásnak". Ami az Álmosmal kezdődő új időszámítást illeti: Álmos egyeduradalomra jutásával (vérszerződés mondája) a IX. század közepén végbement a politikai hatalom koncentrációja, létrejött az etelközi sztyeppe-állam. A IX–X. századi magyar állami terminológia ismeretlen számunkra: emiatt a történész utólag kénytelen szakkifejezést gyártani. Szerencsére két forrás segít ebben. A Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár által 950 körül szerkesztett kormányzati kézikönyv Álmos fia Árpádot egy ízben „Turkia [Magyarország] nagyfejedelme (megas Tourkias arkhon)” méltósággal említi. Fél évszázadra rá Querfurti Brúnó szerint Gézához, „a magyarok nagyfejedelméhez (ad Ungarorum seniore magnum)” intéztek levelet. Mivel Árpádot és dédunokáját, Gézát egyaránt 'nagyfejedelem' jelentésű uralkodói titulussal illette egy-egy külhoni szemlélő (előbbi görögül, utóbbi latinul), ezért indokolt az általuk vezetett államot utólag Magyar Nagyfejedelemség néven neveznünk.

Szintén érdekes, bár egyáltalán nem előzmény nélküli információkkal vált árnyaltabbá a honfoglalás kérdése. A könyvben egyértelműen a "folyamatos honfoglalás" (862-895) mellett foglal állást. Mi több, a "hagyományos" elméletben szereplő, bizánci forrásokból ismert besenyő támadást (mint a honfoglalás /egyik/ okát) teljesen elveti. Szintén új állításnak tekinthető, hogy a honfoglalást Árpád és Álmos közös sikerének tekinti, jelezvén, hogy Álmos már a Kárpát-medencében adta át a hatalmat Árpádnak. Milyen szempontok alapján tekinthetjük megalapozottnak az új elemeket?

A honfoglalás idejének és okának megítélése ma sem egységes. Még mielőtt konkrét választ adnék, hadd hangsúlyozzam általános érvénnyel: a korai magyar történelemben sosem volt és sosem várható teljes szakmai konszenzus. Aki ilyet mond, az vagy ennyire nem ért a

kutatáshoz, vagy tudatosan állít valótlan. Ennélfogva egy tankönyvön sem lehet konszenzust számon kérni! Amit számon lehet kérni, az a következő: szülessék forrásokon és szakirodalmi eredményeken alapuló valószerű történeti rekonstrukció, az "így is történhetett" elv jegyében. Éppen ezért én is átéreztem annak felelősségét, hogy – a tankönyvírásban való részvétel megtisztelő lehetőségével élve – minden állításomnak legyen szakmai fedezete; még akkor is, ha egyes sarkalatos kérdések mentén szakmai vitákat folytatok tudós kollégáimmal. Ilyen sarkalatos kérdés a honfoglalásé, hogy visszakanyarodjak konkrét válaszomhoz. Az ártértékelést több új szempont egymást erősítő "feltorlódása" tette szükségessé. A magyar régészek már korábban felhívták a figyelmet arra, hogy egy katasztrofális etelközi besenyő támadásnak semmi nyoma a beköltözött magyar nép leletanyagában, ugyanis a temetőiben azonos tárgyi kultúrájú férfiak és asszonyok nyugodtak, vagyis nem özvegy férfiaknak kellett új hazájukban idegen műveltségű asszonyokkal újrakezdeni az életet. Magam az írott kútfőkből alapján végeztem el a honfoglalás hadtörténeti szempontú újraértékelését (2010), amiből számomra az derült ki, hogy a IX–X. század fordulóján, majd azon túl is a Magyar Nagyfejedelemség viselkedése nagy harci erőről és nagy magabiztosságról tanúskodott, aminek egy "etelközi vész" esetén megint csak nem lett volna fedezete. A 895-ös besenyő támadásról egyetlen bizánci forrás tudósít, ám azt egy olyan népvándorlás-láncolatba illeszti (az úzok megverik és nyugatra üldözik a besenyőket, azok a magyarokat), ami nem valós megfigyelésen, hanem mechanikus irodalmi toposzon alapszik. Az egész katasztrófaelméletnek Szőke Béla Miklós régészprofesszor adta meg a kegyelemdőfést a honfoglalás kronológiájának újragondolásával (2014): a 862-ben keleti frank területen és a 881-ben Bécs alatt dokumentált magyar katonai jelenlétből okkal következtetett arra, hogy a honfoglalók (legalább részben) már a Kárpát-medencében laktak, mert így tudták követni azokat a nyugat-európai fejleményeket, amelyekbe érdekeik szerint beavatkozhattak. Mindezek alapján könnyű belátni azt, hogyha Álmos már a IX. század közepén elhatározta a honfoglalást, akkor azt nem lehet egy nemlétező 895-ös katonai vereséggel magyarázni! Legalább az Álmos–Árpád hatalomváltás Kárpát-medencei színterét nem kellett újra felfedeznem, mert elég csak jó öreg gesztáinkat és krónikáinkat felütni, máris olvashatjuk, hogy Álmos kezdte bevezetni a magyarokat a Kárpátok közé. Hogy aztán Ungvár alatt (Anonymus) vagy Erdélyben (Képes Krónika) lépett örökébe Árpád? Nem tudjuk. Az biztos, hogy két, egymást követő honfoglaló nagyfejedelmünk volt, apa és fia, Álmos és Árpád. Azt már megint nem tudom ésszel felérni, hogy a történeti köztudatban miért csak Árpád jelenik meg ezekkel az érdemekkel. Talán azért, mert ő volt a honfoglalás művének beteljesítője? Ezért el kell hallgatni apja érdemeit? A tankönyvek azzal a pozitív üzenettel mindenképpen szolgálnak, hogy nem egy embert fosztanak meg az őt megillető tisztelettől, hanem ellenkezőleg, egy másik embert állítanak melléje: nem Árpád emlékét taszítjuk le, hanem Álmosét emeljük fel! Viszonylag kis erőbefektetéssel "újabb" nemzeti hőshöz jutottunk: becsüljük hát meg hagyatékát!

A kalandozások - sokak által helytelenített - fogalma helyett az "államérdekű hadjáratok" kifejezést használja. Továbbá ennél a témánál is felvetődik a nagyfejedelmi hatalom kérdése, hiszen az új anyagban szerepel, hogy nem egyedi törzsi akciókról van szó. Mely tényezők támasztják alá a kalandozások / államérdekű hadjáratok korával kapcsolatban jelzett új szempontokat?

A "kalandozás" szóval az a baj, hogy nem azt jelenti, ami valóságban történt. Kalandozni annyit tesz, mint kedélyes, ötletszerű portyákra indulni, márpedig a magyar katonák állami érdekekből keltek – néha több ezer kilométerre rúgó, Hispániáig, az Atlanti-óceán partjára, Dél-Itáliába és

Konstantinápolyig elérő, igen veszélyes – útkra. E támadásoknak csak kísérő jelensége és nem kiváltó oka volt a zsákmányszerzés, mert északkelet – a gazdag karavánutak! – felé a X. századi magyarok nem hadakoztak, hanem kereskedtek. A nagyfejedelmek szövetségeseik vagy legalább is megrendelőik megsegítésére, busás haszon fejében küldték fegyelmezett és nagy harcértékű lovasíjász egységeiket idegen földre. Ráadásul a korabeli viking és arab támadásokkal szemben a magyarok végig szárazföldön haladtak, aminél fogva különösen a foglyokkal és zsákmánnyal terhelt hazaút volt veszélyes. A hadjáratok fontos jellemzője, hogy amíg vikingek adott esetben vikingek ellen küzdöttek, vagy arabok harcoltak arabok ellen, mert ellenséges hatalmak fogadták őket zsoldjukba, addig magyarok sosem fordultak magyarok ellen távol hazájuktól: ez a tény egyúttal rivális törzsek, "törzsi államok" meglétét is cáfolja. Ez irányú kutatásaim során Vajay Szabolcs történész (1968), Révész László (1999) és Bóna István régész (2000) eredményeire, meglátásaira támaszkodhattam.

Nyilvánvalóan az Árpád-kor és magyar középkor későbbi évszázadainak alapvető kérdései sokkal konszenzusosabbak, így ott nem tapasztalhatók hasonló mértékű újdonságok. Mégis arra kérjük, hogy emeljen ki néhány fontos konkrét példát, ahol esetleg megközelítések, kérdésfelvetések változtak!

Megint nem fog összejönni nekem a szerénység, de ha időrend szerint haladunk, akkor az 1000. év karácsonyának jeles eseményéről új tanulmányom (2019) alapján írtam: eszerint Szent István koronázása nem Esztergomban, hanem Székesfehérvárott történt, ott, ahol tehát 1000 és 1527 között minden magyar királyt koronáztak. Milyen "érdekes" – mondaná erre valaki – az, hogy ez a Szabados székesfehérvári kutatóhelyeken dolgozva jutott erre az álláspontjára. Az illetőt sietve megnyugtatom: a források és a belőlük kirajzolódó összefüggések révén Esztergomban is pont ugyanezt kellett volna állítanom. Természetesen illetlen és méltatlan lenne e két nagyjelentőségű várost egymás ellen hangolni, hiszen a Szent István-i keresztény állam-újra-alapításban mindkét városnak megvolt a maga főszerepe: Esztergom az első magyar érseki tartományként a Magyar Királyság állami önállóságát bizonyította, ám nem véletlen az, hogy István király saját koronázó fővárosát, Székesfehérvárat nem engedte egyházi kormányzat alá. A benne felépített Szűz Mária Bazilikát, ezt a „felettebb szépséges templomot a király saját kápolnájának (proprium capellam) tekintette, s olyan szabadságot adományozott neki, hogy fölötte egyik püspök se gyakorolhasson semmiféle hatalmat.” – írja Hartvik püspök a maga István-legendájában. Szerencsém van, hogy Szabó Zoltán monográfiája (2018) építészettörténeti alapon bizonyítja azt, hogy a bazilika első építési fázisa már az első ezredfordulóra készen állt. Székesfehérvár így hát az eddigihez képest erőteljesebb hangsúlyt kapott. És ez nemcsak Szent Istvánnak, hanem Székesfehérvár – minden tekintetben – nagy halottjának, III. Bélának is köszönhető. E XII. századi királyunk, akit unokája, IV. Béla a "Nagy Béla király" kifejezéssel tisztelt meg, az Árpád-kor egyik legkiemelkedőbb személyisége volt, és végre jelentőségéhez méltó helyet kapott a közoktatásban. Vele egyúttal a méltatlanul homálya borult magyar XII. századra is több fény vetült, amelynek esszenciális alakja volt e nagy uralkodó. Itt némi elfogultságot vallok be, hiszen szegedi egyetemi tanárom, témavezetőm, boldog emlékezetű Makk Ferenc professzor a XII. századi magyar történelem valaha élt legjobb ismerőjeként olyan tudással vértezett fel, ami a tankönyvírás során is értékes szellemi erőforrást jelentett számomra. De ha a személyes elfogultságomtól el is tekintek (amit persze a tankönyvek írásakor félre kellett tennem), akkor is ideje volt már a XII. századnak több figyelmet szentelni. III. Béla alapította meg a királyi kancelláriát, amivel a jogi írásbeliséget intézményessé tette; ő avattatta szentté I. László királyt (1192) az ő hatalmi jelvénye volt a

kettős kereszt, amit unokája, IV. Béla foglaltatott címerpajzsba; államcímerünk vörös-ezüst sávazata III. Béla elsőszülött fia, Imre király országlása kezdetén (1196) tűnik fel. III. (Nagy) Béla király nemcsak életével, de utóéletével is a magyar szellemi kincseket gyarapította: 1848-ban a Szűz Mária Bazilika romjai között feltárták csontjait. A közel 190 cm-es csontváz igazolja a róla adott kortársi leírást – “termete magas, arca nemes” – is, de ami igazán fontos, hogy az antropológia, a művészettörténet és legújabban az archeogenetika segítségével egy ilyen régen élt személynek emberi arcát adhatjuk vissza, és ember-mivoltát hozhatjuk közel a XXI. századi diákokhoz. Ez az emberi arc, III. Béla arca nagyon is ismerős, csak éppen nem az ő nevén ismerjük. Megint László Gyulára kell hivatkoznom, de ő bizonyította be azt (1965), hogy a Szent László-herma III. Bélát ábrázolja! A székesfehérvári királysír-lelet koponyarekonstrukciójából is a herma arca köszön vissza, ami nem meglepő, hiszen 1192-ben László már 97 éve halott volt, emiatt csak az akkor élő, a szentté avatást sikerre vivő király, III. Béla volt méltó arra, hogy az arcmás készítéséhez modellt üljön. Itt meg kellett állnunk, hiszen az archeogenetika legújabb kutatási eredményeiből csak jó idő múltán adódik közoktatásban hasznosítható ismeretanyag. Ilyenformán “versenyen kívül” jegyzem meg itt azt, hogy az Olasz Judit és társai által jegyzett szaktanulmány (2018) egy tudományos áttörésről számol be: sikerült meghatározni III. Béla Y-kromoszómáját, vagyis az Árpád-házi génállományt. Ez pedig olyan alapot biztosít, amelyre kellő mennyiségű kontrolladat kiértékelésével populációgenetikai léptékű rekonstrukciók épülhetnek. Sarkosan fogalmazva: III. Béla királyunk csontjai egykor a magyar őstörténethez fognak hozzászólni.

A korai magyar történelem tanítása során a számos bizonytalanság, feltételezés miatt a szokásosnál is több tanulói kérdés vetődhet fel. Fontos, hogy a történelemtanár kollégák eltérő nézőpontokat, véleményeket is fel tudjanak villantani - ha tudományos tények helyett inkább feltételezésekről, hipotézisekről beszélünk csak. Össze tudná röviden foglalni, hogy az Ön által képviselt elképzelések mellett az érintett fontosabb témák kapcsán (eredet, vándorlás, sztyeppei állam, honfoglalás) milyen eltérő tudományos álláspontok léteznek? Összefoglalásomat a bizonyosság ösztövére vázával kezdem. A magyarság az egyedüli sztyeppei kultúrkörben kialakult, és máig fennmaradt nép, amely a nyugat-európai keresztény civilizációba illeszkedett. Álmos nagyfejedelem által létrehívott államiságát a kelet-európai sztyeppéről hozta a Kárpát-medencébe; ezt ötödik leszármazottja, Szent István király az első ezredfordulón olyan római típusú keresztény államisággal váltotta fel, amelynek több eleme – latin betűs íráskultúra, kodifikált törvénykezés, területi alapú közigazgatási rendszer – ma is jogfolytonos valóságként jelöli ki közéletünk kereteit. Emellett a magyarság a XI. század óta az európai kultúrkörön belül fejezi ki identitástudatának keleties és nyugatias jegyeit. Eddig a summázat, amit bátorságosan lehet bizonyosságnak venni. Az ördög a részletekben lakozik, ám a részletekről oly kevés adat maradt ránk, az is különféle forráskörökbe rendeződve, hogy nem lehet elégszer hangsúlyozni: többféle történeti rekonstrukció lehetséges! Íme néhány vitatott kérdés. Kazár hatásra jött létre az etelközi magyar sztyeppe-állam? Szerintem nem. A magyarok bejövetele tudatos honszerzés vagy fejvesztett menekülés volt? Szerintem (is) az előbbi. Erős monarchia vagy különutas törzsek által gyengített állam volt a X. századi Magyar Nagyfejedelemség? Szerintem az előbbi. Vérségi alapon, természetesen, vagy uralkodói rendelésre, mesterségesen szerveződtek-e a székelyek? Szerintem (is) az előbbi megoldás helyes. A sor persze szinte a végtelenségig folytatható lenne fontos és kevésbé fontos kérdésekkel. Ezek taglalása helyett, a beszélgetés végén térjünk vissza inkább általános érvényű tanulságokhoz. Egy nép identitása az alábbi talapzatra épül: saját, hiteles

eredethagyomány, saját elnevezés és jelrendszer (nyelv, szokások), közösen megélt múlt. Az identitástudat az összetartozás pozitív érzetét kelti, általa egy nép tudatosan megkülönbözteti magát más népektől. Ebből fakadóan az eredet iránti érdeklődés mindig túlmutatott a tudomány keretein: a régmúltról nyerhető ismeretek a nemzeti identitás szempontjából tudatformáló szereppel rendelkeznek. Ám a kutatás lehetséges jövőbeli útja veszélyekkel teli navigációhoz hasonlít: mivel az arany középutat sohasem csak egy szélsőség, hanem mindig kettő övezi, ezért van, hogy a tudomány hajójának nemcsak a dilettantizmus, de a dogmatizmus ugyanannyira ártó szikláját is el kell kerülnie. Mármost mi köze mindezeknek az 5. és 9. évfolyamos diákok tankönyveihez? Nagyon is sok köze van. A mai ötödikes és kilencedikes tanulók közül kerülnek ki a jövő kutatói. (Megfordítva: minden tudományos kutató iskolai tanulóként kezdte!) Nagyon nem mindegy tehát, hogy a magyar állam és rajta keresztül a magyar nemzet milyen szellemiséggel és tényanyaggal vérteli fel történelemtudásának jövőbeli őrzőit és gyarapítóit. Az ötödikes és kilencedikes diákok zöme nem lesz történész, csak általános és középiskolai éveiben találkozik utoljára a tanított történelemmel. A régmúltról megszerzett tudása azonban egy életen keresztül elkísérheti: a diák szülő lesz, majd nagyszülő; gyermekének, unokájának segíthet a történelmi leckék elsajátításában. A diákból felnőtt lesz, aki a magyar múlt nevezetes helyeire látogat, oda elviszi külföldi barátait, ismerőseit. A történelem identitást ad az egyénnek, segít eligazodnia, elhelyeznie magát a világban; ellophatatlan szellemi kincssel, saját közösségi hagyatékával látja el az embert. Az állam kötelessége, hogy ezt minél magasabb szinten, szilárd tény-alapra építve, de mindenkor megújulni kész módon, egészséges szellemben biztosítsa a közösség számára.